

Здійснення політики держави на селі НКВС, ВУНК–ДПУ УСРР у 20-х рр. ХХ ст.

Сьогодні, в умовах реформування системи правоохоронних органів України актуальність дослідження їх діяльності набуває особливого значення. Це пояснюється тим, що вивчення історичного досвіду організації та функціонування Наркомату внутрішніх справ (далі – НКВС), Всукраїнської надзвичайної комісії (далі – ВУНК) – Державного політичного управління (далі – ДПУ) УСРР допомагає виявити та адекватно проаналізувати допущені прорахунки і водночас врахувати позитивні надбання, напрацьовані в минулому.

Стаття присвячена узагальненню результатів попередніх досліджень та висвітленню правових підстав функціонування НКВС, ВУНК–ДПУ по здійсненню політики держави на селі. Окремі аспекти діяльності цих органів висвітлюються у працях таких вчених-істориків та юристів: Д. В. Архіерейського, О. І. Ганжі, В. Кульчицького, П. П. Михайленка, В. Т. Окіпнюка, О. І. Олійника, В. І. Пристайка, І. Б. Усенка, Ю. І. Шаповала, В. В. Ченцова та ін.

Необхідно зазначити, що нормативно-правові основи та пріоритети в діяльності НКВС, ВУНК–ДПУ УСРР у 20-х рр. ХХ ст. визначалися відповідно до змін політичного курсу радянської влади, а саме періодом «Воєнного комунізму», «Нової економічної політики» (далі – НЕП), її закінчення і проведення суцільної масової колективізації, яка супроводжувалася репресіями та розкуркуленням.

На початку 20-х рр. ХХ ст. зміст нормативно-правових основ діяльності НКВС, ВУНК доводить, що в умовах того часу вони виконували каральні функції, визначені політичним курсом «Воєнний комунізм». Останній, зокрема, передбачав реквізиції хліба у селян, які призвели до масового селянського повстанського руху опору, який радянська влада кваліфікувала як бандитизм. Це обумовило прийняття вищими органами радянської влади низки рішень, спрямованих на репресії селян, якими керувалися НКВС, ВУНК УСРР, зокрема: Постанови Ради робітничо-селянської оборони УСРР 17 липня 1919 р. «Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів на селі» [1], Декрету РНК УСРР від 6 березня 1919 р. «Про здачу зброї населенням України для потреб Червоної Армії», Інструкції РНК та ВУЦВК УСРР по боротьбі з бандитизмом від 20 квітня 1920 р. та 8 грудня 1920 р. [2, с. 31; 3].

Для керування боротьбою з повстанцями на виконання положень інструкції РНК УСРР від 8 грудня 1920 р. за участю співробітників ВУНК створювалися воєнні наради по боротьбі з бандитизмом з відповідними структурними одиницями на місцях

(губернські й повітові), які проіснували до 1928 р. Статус нарад визначався Положенням про постійні наради по боротьбі з бандитизмом, затвердженим 31 травня 1921 р. РНК УСРР і 1 червня 1921 р. [4]. На них покладалося забезпечення здійснення політики держави на селі, а саме: контроль за загівом сільськогосподарських площ; виконання продрозкладки та продподатку; розшук та арешт повстанців і дезертирів РСЧА; роззброєння цивільного населення; створення комітетів незможних селян (далі – КНС); більшовизація місцевих органів влади і «знищення куркулів як економічної сили» [5, с. 221, 225, 228, 321].

Необхідно зазначити, що ще 6 березня 1920 р. відбулася конференція КП(б)У, на якій було прийнято рішення про створення КНС для здійснення політики радянської влади на селі [6, с. 54]. 13 квітня 1921 р. ВУЦВК прийняв постанову, яка на КНС поклала підтримання революційного порядку на селі, збройну боротьбу проти куркульства та бандитів тощо. У постанові передбачалося створення кавалерійських та піших загонів з підпорядкуванням начальнику міліції, а також участь у формуванні кадрів міліції [7, с. 185]. Так, у жовтні 1922 р. НКВС УСРР прийняв Циркуляр «Про вербування незможних селян в ряди міліції» № 225. У ньому зазначалося, що всі губернські управління, підвідділи КНС і губерньська міліція повинні займатися вирішенням проблем поповнення міліції кадрами. Тому у складі міліції було створено відділ КНС для «збройної самооборони проти куркульства та бандитів» тощо. Водночас при ВУНК–ДПУ діяв відділ по боротьбі з бандитизмом.

Паралельно розгортають широку діяльність різні позасудові органи НКВС, ВУНК–ДПУ «трійки», наділені повноваженнями позасудового розгляду справ про бандитизм, взяття заручників, застосування вищої міри покарання. Їх діяльність регламентувалася інструкцією Постійної наради по боротьбі з бандитизмом, прийнятою в квітні 1921 р. Вони мали право брати заручників, застосовувати вищу міру покарання тощо [8, с. 138; 9].

Окрім судових функцій НКВС, ВУНК–ДПУ отримали право здійснювати каральні заходи відносно сільського населення, а саме: кругову поруку, взяття заручників, масове виселення з місць проживання, безпідставні арешти членів сімей політичних опонентів, руйнування об'єктів сільськогосподарського призначення, оголошення та зняття військового стану в сільських місцевостях, охоплених повстанським рухом опору (яке давало право застосовувати вищу міру покарання), репресії у ході вилучення зброї у населення, обшуки, арешти, заслання, ув'язнення в тюрмах і концтаборах, оголошення поза законом ватажків повстанських формувань, участь у здійсненні продрозверстки. Поряд з

цим використовувалися інститути відповідальних, п'яти-, десятихатників, яких потім замінили сільські виконавці [10, с. 264–266].

Запровадження НЕПу обумовило в 1922 р. реорганізацію ВУНК у ДПУ УСРР, що викликало зміну його правового статусу в бік засад демократизму. У цей час відбулося поступове згасання селянського руху опору і стабілізація соціально-економічної обстановки в країні, тому поступово зникає потреба у проведенні масових репресій НКВС та ДПУ.

Для підвищення ефективності діяльності органів НКВС у 1924 р. згідно з постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про сільських виконавців» від 9 липня 1924 р. вводиться інститут «сільських виконавців» для сприяння міліції та місцевим органам радянської влади у здійсненні політики держави на селі [11, с. 34–35]. Поряд з цим на ДПУ УСРР покладалося здійснення контролю та інформування вищих органів влади про всі суспільні процеси, які відбувалися в українському селі. Зокрема, з'їзд начальників органів ДПУ УСРР, що відбувся з 1 по 6 червня 1925 р. прийняв резолюцію про інформативну роботу на селі. Документ визначав агентурно-оперативні основи діяльності органів ДПУ і вимагав організувати ефективну інформативну роботу на селі для об'єктивного висвітлення настроїв мешканців села (середняків, куркулів, бідняків, батраків, КНС, інтелігенції) відносно політики держави на селі [12].

Після закінчення НЕПу, з початком колективізації та розкуркулення восени 1929 р. спостерігаються якісні зміни в діяльності органів ДПУ на селі. Так, 3 жовтня 1929 р. Політбюро ЦК ВКП (б) надсилає директиву ОДПУ та органам НКЮ з вимогою «вжиття рішучих і швидких репресивних заходів, в тому числі і розстріл куркулів, які організують терористичні акти на радпартпрацівників та інші контрреволюційні напади...і в разі невідкладної потреби – здійснювати покарання у позасудовому порядку через ДПУ» [13, с. 23, 1067]. Зміст документа свідчить, що вже на рівні вищих органів влади висувалася вимога органам ДПУ спрямувати основний удар на ліквідацію власників сільських господарств – куркулів, в тому числі шляхом розстрілів без рішення суду. Крім того, вони безпосередньо здійснюють репресії проти незабороненої сільськогосподарської діяльності, розстріли, перебираючи на себе судові повноваження. У цей час закладається правова база діяльності органів внутрішніх справ для забезпечення суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу.

Отже, на законодавчому рівні відбулося делегування органам ДПУ повноважень здійснювати вищу міру покарання відносно українських селян у ході хлібзаготівель.

Зростання ролі ДПУ у вирішенні суспільних процесів обумовило прийняття ВУЦВК і РНК УСРР 28 грудня 1930 р. Постанови «Про

ліквідацію НКВС УСРР», згідно з якою функції колишнього Наркомату розподілялися між різними відомствами [14; 15]. Керівництво діяльністю міліції згідно з постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 29 грудня 1930 р. покладалося на ДПУ УСРР [16, с. 114–115].

Отже, проаналізована нормативно-правова основа діяльності НКВС, ВУНК, ДПУ УСРР в 20-х рр. XX ст. свідчить, що їх функції та діяльність визначалися згідно з напрямками політичного курсу.

Список літератури: 1. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 1. Спр.45. Арк. 73. 2. Ганжа О. І. Селянський рух на Україні при переході до НЕПУ: бандитизм чи повстанство? // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 2. К., 1992. 3. ЦДАВО України. Ф. 3204. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 24, 258. 4. ЦДАВО України. Ф. 3204. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 10. 5. На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917–1922 гг.: Сб. док. и материалов. К., 1971. 6. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов и конференций. К., 1958. 7. ЗУ УСРР. 1921. Ч. 6. 8. Окіпнюк В.Т. «Трійка» // Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 6 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. 9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 29. Арк. 59, 68 (зв.) 69. 10. Ченцов В., Архірейський Д. Упокорення селян // Історія України. маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 2. К., 1997. 11. Бюллетень Народного комиссариата внутренних дел УССР. 1924. № 7–8. 12. ДА СБ України. Ф. 13. Спр. 373. Арк. 61. 13. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т / Т. 2. 1923–1929 / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. М., 2000. 14. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 384. Арк. 326–328. 15. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 14. Арк. 12. 16. Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. Т. 2: К.: 1926–1945. К., 1999.

Надійшла до редколегії 25.07.07